

*О.Симончук,
кандидат соціологічних наук*

СОЦІАЛЬНО-СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЕЛИКОГО МІСТА

Загальновідомо, що великі міста, особливо столиці, мають переваги перед малими містами та сільською місцевістю щодо обсягів різних ресурсів, робочої сили й інвестицій, життєвих шансів городян. У них концентруються владні інститути, ділові та фінансові центри, провідні індустрії, наукові та освітні установи, інноваційні галузі. За перманентної динаміки економічного життя великих міст у різних країнах виявляються подібні тенденції, що детермінують спільні соціально-структурні характеристики зайнятого населення. Проілюструємо це емпіричними даними офіційної статистики та Європейського соціального дослідження (European Social Survey — ESS), розглянувши подібності та відмінності в розподілі професійної, галузевої, класової структур серед зайнятого населення великих міст різних країн¹.

Згідно з даними ESS 2011 р., соціальна структура великих міст у різних країнах має як подібні, так і відмінні риси щодо низки тісних взаємозалежних показників, пов'язаних із зайнятістю (*табл. 1*). Так, у *галузевій структурі* провідними виступають три види діяльності — торгівля, промисловість і сфера науково/експертно/консультативної діяльності, які забезпечують зайнятість понад

---

¹ Для порівняння взято Україну, Росію, низку країн Східної Європи (Польща, Болгарія, Угорщина, Чеська Республіка, Естонія, Хорватія, Словаччина, Словенія) і Західної Європи (Бельгія, Швейцарія, Німеччина, Норвегія, Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди, Франція, Велика Британія). Зайняте населення представлено респондентами, які в останні сім днів мали оплачувану роботу. Населення великих міст ідентифіковано як осіб, що проживають у великому місті (без передмість).

60% городян. Однак тут є суттєва відмінність між країнами з різними типами економіки: в усіх постсоціалістичних країнах порівняно з розвиненими західними майже вдвічі більшими є частки зайнятих у промисловості й торгівлі; натомість у західних країнах першість належить сфері науково/експертно/консультативної діяльності (що охоплює широкий перелік видів діяльності, зокрема операції з нерухомістю, юридичні та бухгалтерські послуги, науково-дослідна та експертна діяльність, надання послуг підприємцям, рекламна, туристична, видавнича діяльність, кіно- і відеовиробництво, комп'ютерне програмування, діяльність інформаційних служб). Групи інших видів діяльності в західних країнах доволі рівномірно (по 6–9%) розподілені серед городян.

Професійна структура серед зайнятого населення великих міст у порівнюваних країнах має принципову подібність і цілком очікувана: лідирують групи білокомірцевої зайнятості (керівники, професіонали, фахівці та клерки), що в сукупності становлять понад дві третини в західних країнах і порівняно меншу, але дуже значну частку (50–60%) у постсоціалістичному просторі. Частка професійних груп синіх комірців (кваліфіковані робітники з інструментом, оператори та складальники устаткування і машин) навіть на пострадянському просторі не перевищує 30% зайнятих городян, а на Заході становить близько 20%. Частка працівників сфери торгівлі та послуг ідентифікується в межах 13% в усіх порівнюваних країнах, крім України, де ця професійна група домінує (21,5%).

Порівняння розподілу зайнятих городян щодо **соціальних класів** (ідентифікованих відповідно до 11-класової схеми Джона Голдторпа і потім згрупованих у п'ять укрупнених класів) також свідчить про низку подібностей і відмінностей. Частка робітничого класу (який об'єднує кваліфікованих робітників, некваліфікованих робітників фізичної і рутинної нефізичної праці) значно менша у західних країнах (26,7%), ніж у постсоціалістичних — 43,8% в Україні, 40,2% у Росії і 34,5% у країнах Східної

Європи. Частка середнього класу (що сукупно представлені службовим і проміжним класами) значно більша в західних країнах, де на неї припадає понад дві третини зайнятих городян, тоді як у постсоціалістичних – 45,1%, 54,7% і 56,9% відповідно. Зазначу, що в Україні робітничий і середній класи представлені майже так само (43,8% і 45,1%), причому суттєве наповнення робітничого класу забезпечують представники рутинної нефізичної праці, передусім продавці. До дрібної буржуазії можна віднести в межах 10% городян, причому в Росії частка їх мінімальна (5,2%), а в Україні – максимальна (11,2%) за рахунок великої кількості самозайнятих у сфері торгівлі.

Таким чином, в оптиці емпіричних даних соціально-структурні характеристики великих міст у постсоціалістичних країнах виявляють багато спільного: у профілі галузевої структури, зокрема в подібності провідних видів діяльності; в розподілі городян за професійними групами — у майже двократному переважанні білокомірцевої зайнятості над синьокомірцевою; в соціально-класовій структурі, де зберігається доволі значна частка робітничого класу. Водночас очевидними є важливі відмінності від західних країн, де великі міста зараз є менш індустріалізовані; зайнятість у сфері торгівлі представлена помірніше, а провідним видом діяльності городян є науково/експертно/консультативна сфера. Відповідно, у професійній структурі співвідношення білих та синіх комірців становить 3 : 1, а в соціально-класовій структурі співвідношення представників середнього та робітничого класів — 2,5 : 1. Ці показники свідчать про недосяжний поки що для постсоціалістичних країн зразок постіндустріалізму.

На прикладі Києва розглянемо, як трансформувалося економічне життя міста та киян за останні двадцять років. У дзеркалі даних офіційної статистики вочевиднюється істотна динаміка галузевої зайнятості населення Києва у період від 1995 до 2010 р. (табл. 2). Якщо 1995 р. трійку основних видів економічної діяльності, яка охоплювала понад половину зайнятих киян, становили промисловість

Таблиця 1
Розподіл зайнятого населення великих міст
у різних країнах за низкою показників, ESS-2011, (%)*

<i>Групи</i>	<i>Україна</i>	<i>Росія</i>	<i>Країни Східної Європи</i>	<i>Країни Західної Європи</i>
Групи за видами економічної діяльності				
Оптова та роздрібна торгівля	26,1	20,1	17,2	10,8
Промисловість	22,8	20,5	16,9	9,5
Операції з нерухомістю, юридичні та бухгалтерські послуги, науково-дослідна та експертна діяльність	13,1	10,7	16,2	22,1
Освіта	7,7	10,2	9,7	9,3
Будівництво	7,5	11,2	5,8	5,0
Транспорт і зв'язок	7,0	9,4	6,6	6,3
Охорона здоров'я та соціальна допомога	5,8	6,9	7,0	8,6
Надання колективних та особистих послуг, діяльність у сфері культури та спорту, діяльність громадських організацій тощо	4,5	2,2	6,4	9,4
Готелі та ресторани	2,7	2,6	3,6	5,3
Державне управління	1,3	2,6	5,6	8,8
Фінансові послуги та страхування	1,6	3,2	4,5	4,2
Сільське господарство	0,0	0,3	0,6	0,1
Кількість респондентів (осіб)	377	442	910	1768
Професійні групи				
Законодавці, вищі держслужбовці, керівники, менеджери	12,7	3,4	14,1	9,3
Професіонали	15,0	21,1	21,8	25,5
Спеціалісти	15,6	22,3	16,4	23,3
Технічні службовці	7,7	8,4	10,4	11,7
Працівники сфери торгівлі та послуг	21,5	13,5	12,5	12,2
Кваліфіковані робітники з інструментом	11,2	13,2	10,0	6,6
Оператори і складальники обладнання і машин	8,3	11,7	7,8	3,7
Найпростіші професії	8,0	6,4	6,9	7,6
Кількість респондентів (осіб)	395	463	913	1768

* Джерело: Дані ESS 2011 р. Дані України і Росії зважено на дизайн-ефект, а країн Східної та Західної Європи — на комбіновану 203C • weight2=dweight*pweight.

Розділ четвертий

Продовження таблиці 1

Групи	Україна	Росія	Країни Східної Європи	Країни Західної Європи
<i>Соціальні класи</i>				
Службовий клас	36,0	44,3	47,1	53,6
Проміжний клас	9,1	10,4	9,8	15,3
Дрібна буржуазія	11,2	5,2	9,5	8,4
Кваліфіковані робітники	25,8	22,4	19,6	14,3
Некваліфіковані робітники	18,0	17,8	13,9	12,4
Кількість респондентів (осіб)	393	461	907	1776

(27,3%), сфера науково/експертно/консультативної діяльності (17,5%) та освіта (11,1%), то 2010-го ця трійка виглядала по-іншому: сфера науково/експертно/консультативної діяльності (17,1%), торгівля (16,7%) і промисловість (13,1%). До речі, структура галузей-лідерів останнім десятиліттям аналогічна тій, що зафіксована серед великих міст західноєвропейських країн (див. вище). Зазначу, що нарощування чисельності найманих працівників у науково/експертно/консультативній сфері відбулося зовсім не за рахунок виду діяльності “наукові дослідження і розробки” (котра є її складовою і де чисельність скоротилася з 91,8 до 56,7 тис. осіб), а за рахунок тих видів, що пов’язані з наданням послуг підприємцям (бухгалтерських, правових, орендних тощо).

В аналізований період на тлі загального збільшення чисельності найманих працівників увиразнилися дві головні тенденції динаміки галузевої зайнятості. Перша — низхідна динаміка чисельності найманих працівників у сфері промисловості (удвічі) внаслідок різкої деіндустріалізації економіки (причому найбільшою мірою постраждали машинобудування, переробна і легка промисловість) і в будівництві (хоча тут у статистику важко повірити, оскільки в столиці в досліджуваний період будівельна галузь вирізнялась введенням в експлуатацію великого обсягу житлових, офісних і торговельних новобудов, сплес-

Таблиця 2

**Динаміка середньорічної чисельності
найманих працівників у м. Києві
за видами економічної діяльності, 1995–2010 рр.***

Групи за видами економічної діяльності	1995		2010	
	Тис. осіб	%	Тис. осіб	%
Операції з нерухомістю, юридичні та бухгалтерські послуги, науково-дослідна та експертна діяльність	173,0	17,5	211,8	17,1
Оптова та роздрібна торгівля	56,0	5,6	206,1	16,7
Промисловість	270,8	27,3	162,4	13,1
Освіта	110,0	11,1	129,8	9,7
Транспорт і зв'язок	91,6	9,2	113,0	9,1
Охорона здоров'я та соціальна допомога	85,0	8,6	97,6	7,9
Фінансові послуги та страхування	20,3	2,0	85,0	6,9
Державне управління	42,0	4,2	73,3	5,9
Будівництво	77,4	7,8	67,7	5,5
Надання колективних та особистих послуг, діяльність у сфері культури та спорту, діяльність громадських організацій тощо	42,5	4,3	61,1	4,9
Готелі та ресторани	17,8	1,8	26,5	2,1
Сільське, рибне і лісове господарство	4,7	0,5	3,3	0,3
Усього	991,1	100,0	1237,6	100,0

* Джерело: Статистичний щорічник м. Києва за 2010 рік. — К., 2011. — С. 279.

ком ремонтів вторинного житла, що передбачає залучення великої кількості робітників; можливо, статистично фіксоване зниження кількості найманих працівників у цій галузі відображає поширеність у ній неформальної зайнятості, що ускладнює її облік). Друга тенденція — нарощування зайнятості найманих працівників в інших галузях, зокрема, втричі у сферах торгівлі та фінансової діяльності; у півтора раза — в державному управлінні.

Одночасно з динамікою галузевої та професійної структури зайнятого населення Києва відбувалася зміна со-

ціально-економічної географії міста. Деіндустріалізація візуально виявилася у поступовому захаращуванні цехів великих підприємств Києва, які з часом змінили своє функціональне призначення: території одних заводів перетворилися на майданчики для торгівлі (наприклад, два корпуси заводу “Більшовик” реконструювали під однойменний торгово-розважальний центр), на музейний простір (завод військово-оборонного призначення “Арсенал-2” перепрофільований у “Мистецький Арсенал”), на офісні осередки банків, страхових компаній і різноманітних організацій, на складські приміщення, цехи для непрофільних виробництв (зокрема виробництво пластикового посуду, деталей для комп’ютерів тощо).

Багаторазове зростання сфери торгівлі 1990-ми роками унаочнилися в захопленні продовольчими та промисловими ринками функціонально чужих просторів (стадіони, простори під мостами, міські площі, зупинки транспорту); у значному розширенні мережі кіосків, точок вуличної нелегальної торгівлі. Поступово змінювався характер торгівлі — від спеціалізованих за видами товарів магазинів (хлібні, молочні, м’ясні, продовольчі та промислові) до супермаркетів — універсальних торгових центрів з великою площею й асортиментом, куди в останні роки перемістилися не лише функції споживання товарів і послуг великої частки киян, а й дозвілля та розваги. Експансія мережевих супермаркетів (“Сільпо”, “Фуршет”, “Ашан”, “Метро”) поширюється майже на всі райони міста, забезпечуючи робочі місця та сучасні форми споживання. Сфера торгівлі перебуває під впливом глобалізації: останніми роками в Києві з’явилися бутіки багатьох світових брендів, причому як дорогих (“Шанель”, “Діор” тощо), так і доступних городянам середнього класу (“Зара”, “Бенетон” тощо); малозабезпечені ж опанували магазини секондхенду. Новим трендом, який, утім, швидко прижився в Києві, стала інтернет-торгівля, що спричинилося до розміщення офісів і складів торгових фірм навіть у квартирах житлових будинків.

Розквіт сфери ресторанного бізнесу також істотно змінив міський ландшафт, наочно відобразившись спочатку в освоєнні та перепрофілюванні перших поверхів житлових будинків і підвалів. Система громадського харчування за останні десятиліття трансформувалася під впливом трендів інтернаціоналізації (доказом чого є популяризація ресторанів національних кухонь світу — піцерій, буланжерій, суши-барів), поширенні системи швидкого харчування (від Макдональдса до українського фастфуду — “Здоровенькі були”, “Пузата хата” тощо). Створення сучасного готельного бізнесу відбувалося за західними зразками, не поширеними за радянських часів — появи одночасно зі світовими лідерами мережевих готелів (“Інтерконтиненталь”, “Хаят”, “Ібіс” тощо) малобюджетних хостелів. Готелі та ресторани різного класу є умовою розвитку туристичного бізнесу.

Експансія сфери фінансової діяльності, зокрема банків, візуалізувалася в захопленні міста величезною кількістю їхніх відділень, банкоматами, наочною зміною споживчої культури киян через упровадження кредитних карток. Сфера охорони здоров’я змінила обличчя міста помітним розширенням мережі аптек, диференціацією поліклінік і лікарень на державні та приватні. Сфера освіти 1990-ми роками відзначилася помітним зменшенням і перепрофілюванням будівель дитячих садків, професійно-технічних училищ і вищих військових училищ за одночасного збільшення вивісок вищих навчальних закладів (університетів і академій). Розширення сфер надання колективних та індивідуальних послуг, культури та спорту, громадських організацій унаочнювалося у збільшенні представництва міжнародних організацій, установ культури і дозвілля (галереї, клуби, музеї, етно-, кіно-, джаз- фестивалі), використанні центральних майданів і вулиць не лише під парадні й державні заходи, а й під різноманітні культурні події (фестивалі, гуляння вихідного дня), а також під мітинги і страйки численних мобілізованих груп киян.

Діяльність будівельної галузі асоціювалася з появою в Києві за останні 20 років нових житлових кварталів (“Печерські липки”, “Оболонські липки”, “Позняки”, “Осокорки” тощо), бізнес-центрів (перших київських хмарочосів “Парус”, “Гулівер” тощо), перманентним ремонтом фасадів і внутрішніх площ будівель (набув поширення феномен “євроремонту”), а також із таким новим явищем, як рейдерське захоплення землі та будівель, незаконні забудови, котрі регулярно викликають протистояння забудовників і городян, оформившись у соціальний рух із захисту архітектурно-історичної спадщини Києва та прав городян на комфортне проживання.

Таким чином, судячи зі збільшення кількості зайнятих городян і трендів динаміки галузевої зайнятості, Київ залишається містом, що динамічно розвивається, ресурсним і привабливим для інвестицій і робочої сили. Аналіз напрямів галузевої, професійної та соціально-класової динаміки дає підстави говорити про тренди до такої соціальної структури Києва, котра властива великим містам економічно розвинених країн Західної Європи. Вивчення соціоструктурних трансформацій останніх двадцяти років цікаво доповнити аналізом проявів нових соціальних нерівностей, конструйованих у нових реаліях.